

Ο Μαρξ και η διαχρονικότητα του έργου του

του Γιάννη Μηλιού

1. Γιατί είμαστε μαρξιστές;

Ο Μαρξ γεννήθηκε πριν 200 χρόνια (5/5/1818) σε μια πόλη (Trier) και ένα κοινωνικό περιβάλλον που είχαν επηρεαστεί βαθιά από τις ριζοσπαστικές ιδέες και τις ανακατατάξεις που ακολούθησαν τη Γαλλική Επανάσταση και τους Ναπολέοντειους Πολέμους. Το 1836 εγκαταστάθηκε για σπουδές στο Βερολίνο, όπου ήρθε σε επαφή με ριζοσπάστες διανοούμενους και πολιτικοποιημένους κύκλους της εποχής. Το 1840/41 ολοκλήρωσε τη διδακτορική διατριβή του στη Φιλοσοφία, οπότε και ουσιαστικά αρχίζει η συγγραφική του δραστηριότητα. Από τα τέλη του 1843 ο Μαρξ είναι πλέον κομμουνιστής, επιχειρηματολογώντας υπέρ της αναγκαιότητας μιας ριζικής επανάστασης που θα καταργήσει τις καπιταλιστικές σχέσεις παραγωγής και την ατομική ιδιοκτησία. Από την περίοδο αυτή μέχρι το τέλος της ζωής του ο Μαρξ βρίσκεται στην πρωτοπορία των πολιτικών κινήσεων και πρωτοβουλιών για την κριτική και ανατροπή του καπιταλισμού.

Όμως, δεν είμαστε μαρξιστές επειδή ο Μαρξ υπήρξε ένας συνεπής και ακούραστος επαναστάτης-κομμουνιστής. Αυτό που μας κάνει μαρξιστές είναι το συγγραφικό έργο του Μαρξ, που αποτελεί εργαλείο για την επιστημονική κατανόηση και τη ριζοσπαστική κριτική του καπιταλισμού, των κοινωνικών σχέσεων που μας περιβάλλουν. Είμαστε μαρξιστές διότι κατανοούμε ότι το έργο αυτό είναι απαραίτητο εργαλείο για τον αγώνα μας: «Χωρίς επαναστατική θεωρία δεν μπορεί να υπάρξει επαναστατική δράση».

2. Ένα πελώριο συγγραφικό εγχείρημα

Το συγγραφικό έργο του Μαρξ (εν μέρει σε συνεργασία με τον Ένγκελς) είναι τεράστιο. Στα γερμανικά, τα *Έργα Μαρξ-Ένγκελς* (Marx-Engels Werke – MEW), που εκδόθηκαν στη ΛΔ Γερμανίας, περιλαμβάνουν 44 τόμους των 700-800 σελίδων ο καθένας. Η νεότερη *Συνολική έκδοση Μαρξ-Ένγκελς* (Marx-Engels Gesamtausgabe – MEGA), η οποία ξεκίνησε στη ΛΔ Γερμανίας και συνεχίστηκε μετά το 1990 από το Ινστιτούτο Κοινωνικής Ιστορίας του Άμστερνταμ, περιλαμβάνει 122 τόμους, ο καθένας ίδιας τουλάχιστον έκτασης με τους τόμους της MEW. Η MEGA περιλαμβάνει 4 Τμήματα. I: «Έργα-άρθρα-σχεδιάσματα» (32 τόμοι). II: «Το Κεφάλαιο και προκαταρκτικές εργασίες» (23 τόμοι). III: Αλληλογραφία (35 τόμοι). IV: «Σπαράγματα, σημειώσεις, σχόλια περιθωρίου» (32 τόμοι). Κάθε τόμος της MEGA περιλαμβάνει και ένα επιπλέον συμπληρωματικό τόμο επιμέλειας (Apparat). Η έκδοση της MEGA δεν έχει ακόμα ολοκληρωθεί.

Η τεράστια αυτή θεωρητική και πολιτική κληρονομιά του Μαρξ (στη συνεργασία του με τον Ένγκελς) αποκρυπτογραφεί τις εσωτερικές αιτιακές διεργασίες του καπιταλιστικού συστήματος, αλλά και τις εγγενείς στο κοινωνικό σύστημα τάσεις αμφισβήτησης και ανατροπής του. Το 1845 οι Μαρξ και Ένγκελς θα γράψουν: «Ο κομμουνισμός δεν είναι για μας [...] ένα ιδεώδες, προς το οποίο πρέπει να κατευθυνθεί η πραγματικότητα. Ονομάζουμε κομμουνισμό την πραγματική κίνηση, η οποία ανατρέπει την παρούσα κατάσταση» (MEW 3: 35).

Εντούτοις το έργο του Μαρξ δεν είναι ενιαίο. Περιέχει ασυνέχειες, τομές, νέες αρχές και αναπροσανατολισμούς. Πολύ περισσότερο δεν είναι «ευαγγέλιο». Είναι ένα ανοικτό θεωρητικό-ερευνητικό πρόγραμμα, από το οποίο δεν απουσιάζουν και αντιφάσεις.

3. Ασυνέχειες και τομές

Όσοι μελέτησαν το έργο του Μαρξ εφαρμόζοντας την ίδια τη μαρξική μέθοδο ανάλυσης στο έργο αυτό, συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι το 1845 (με τις «Θέσεις για τον Φούερμπαχ» και τη *Γερμανική Ιδεολογία*) πραγματοποιείται μια ριζική τομή με τις προηγούμενες θεωρητικές συντεταγμένες (αρχικά νεοχεγκελιανές και κατόπιν φούερμπαχσιανές) του «νεαρού Μαρξ».

Ενδεικτικά, ο Φραντς Μέρνινγκ στο έργο του *Καρλ Μαρξ. Η ιστορία της ζωής του*, επισημαίνει για το κείμενο των Μαρξ-Ένγκελς «Η Αγία Οικογένεια, ή κριτική της κριτικής κριτικής», το οποίο γράφτηκε τον Νοέμβριο 1844 και κυκλοφόρησε την επόμενη χρονιά: «Ο Engels και ο Marx δεν είχαν απαλλαγεί τελείως από το φιλοσοφικό παρελθόν τους [...] αντιπαραθέτουν τον “πραγματικό ουμανισμό” του Feuerbach στο θεωρησιακό ιδεαλισμό του Bruno Bauer» (σ. 151). Και ο Νταβίντ Ριαζάνωφ σημειώνει: «Φτάνει να συγκρίνετε τα έργα του Μαρξ και του Ένγκελς, που τα έγραψαν μέχρι το 1845, με τα έργα του Χέρτσεν, του Μπιελίνσκι, του Ντομπρολιούμπωφ και του Τσερνιτσέφσκι, κι αμέσως θα διαπιστώσετε την ομοιότητα των ιδεών και των απόψεων, που είναι τόσο μεγαλύτερη, όσο οι Ρώσοι συγγραφείς μας, πέρασαν από την ίδια εξέλιξη απ’ τον Χέγκελ στον Φόουερμπαχ. Και γνωρίζετε, ότι ούτε ο Τσερνιτσέφσκι, ούτε ο Ντομπρολιούμπωφ, κι ακόμα λιγότερο ο Χέρτσεν ήταν μαρξιστές ή κομμουνιστές, μόνο που ήταν σοσιαλιστές» (Ριαζάνωφ χ.χ.έ. [1927], *Ο Μαρξ και ο Ένγκελς όχι μόνο για αρχάριους*: 55).

Μέχρι το 1845, ο Μαρξ συλλαμβάνει τον καπιταλισμό ως μια διαδικασία καθυπόταξης-αλλοτρίωσης του ανθρώπου (υποκειμένου της ιστορίας), της εργαζόμενης ανθρωπότητας, από το αντικείμενο-δημιούργημά του, το προϊόν της εργασίας του: το εμπόρευμα που γίνεται κεφάλαιο.

Από το 1845 η προβληματική αυτή μετασχηματίζεται ριζικά: «Αυτό το σύνολο των παραγωγικών δυνάμεων, κεφαλαίων και κοινωνικών μορφών επικοινωνίας, τις οποίες κάθε υποκείμενο και κάθε γενιά βρίσκει ως κάτι δεδομένο, είναι η πραγματική αιτία γι’ αυτό, το οποίο οι φιλόσοφοι έχουν παρουσιάσει ως “ουσία” και “φύση του ανθρώπου”» (MEW 3: 38). «Η κοινωνία δεν αποτελείται από άτομα, αλλά εκφράζει το σύνολο των συσχετισμών, των σχέσεων αυτών των ατόμων μεταξύ τους» (*Grundrisse*: 194).

Στη βάση αυτής της νέας προβληματικής οι Μαρξ και Ένγκελς θα διατυπώσουν στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο* το θεμελιώδες θεωρητικό τους πόρισμα: «Η ιστορία όλων των μέχρι σήμερα κοινωνιών είναι ιστορία ταξικών αγώνων».

4. Το Κεφάλαιο

Το μεγάλο έργο του Μαρξ είναι σε κάθε περίπτωση *Το Κεφάλαιο*, που μαζί με τα κείμενα που προηγήθηκαν (τα *Grundrisse*, την *Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας*, τις *Θεωρίες για την υπεραξία*, τα άλλα σχετικά χειρόγραφα κλπ.) αποτελούν τους 23 τόμους του Τμήματος IV της MEGA.

Ο ίδιος ο Μαρξ είχε πλήρη επίγνωση της σημασίας του έργου του. Στις 17/4/1867, μια βδομάδα μετά την αναχώρησή του από το Λονδίνο για να παραδώσει ο ίδιος στον εκδότη του στο Αμβούργο το χειρόγραφο του 1^{ου} τόμου του *Κεφαλαίου*, έγραφε στον Γερμανό επαναστάτη Johann Philipp Becker: «Είναι σίγουρα το τρομακτικότερο βλήμα που εκσφενδονίστηκε ποτέ στα κεφάλια των αστών (συμπεριλαμβανομένων των γαιοκτημόνων)» (MEW 31: 541).

Το *Κεφάλαιο* συνιστά μια μεγάλη θεωρητική τομή στο χώρο των κοινωνικών επιστημών. Ορίζει έναν νέο θεωρητικό σύστημα εννοιών, με βάση το οποίο μπορούμε να αποκρυπτογραφήσουμε τον κάθε καπιταλισμό και όχι απλώς εκείνον της Αγγλίας του 19^{ου} αιώνα, στον οποίο έζησε ο Μαρξ. Διότι αντικείμενο του *Κεφαλαίου* είναι, όπως εξηγεί ο συγγραφέας του, ο «ιδεατός μέσος όρος» του καπιταλιστικού συστήματος, οι αιτιώδεις σχέσεις που λειτουργούν πίσω από την επιφάνεια του κάθε καπιταλισμού.

Το *Κεφάλαιο* μας επιτρέπει να κατανοήσουμε, για παράδειγμα, ότι οι ταξικές σχέσεις εξουσίας που χαρακτηρίζουν το καπιταλιστικό σύστημα αποκτούν στο οικονομικό επίπεδο αναγκαστικά «πραγμάδη» μορφή, δηλαδή εμφανίζονται ως χρήμα που παράγει περισσότερο χρήμα, ως ένα «πράγμα» που αποτιμά τα πάντα και αυτο-αυξάνεται, καθώς λειτουργεί ως κεφάλαιο. Επίσης, ότι το πιστωτικό χρήμα είναι η πλέον δραστική και ευέλικτη μορφή χρήματος, ότι επομένως η χρηματοπιστωτική σφαίρα δεν συνιστά μια «παρασιτική» ή «κερδοσκοπική» απόφυση της «πραγματικής οικονομίας», αλλά αναγκαίο δομικό στοιχείο του καπιταλιστικού συστήματος, μηχανισμό ελέγχου και επιβολής των «κανόνων» του συστήματος.

Γίνεται έτσι προφανές ότι η θεωρητική ανάλυση που εγκαινιάζει το *Κεφάλαιο* μπορεί να αποτελέσει τη βάση για τη ριζική κριτική και την πολιτική αμφισβήτηση του καπιταλισμού, με γνώμονα τα συμφέροντα της εργατικής τάξης και των άλλων λαϊκών τάξεων και στρωμάτων, που υπόκεινται στην καπιταλιστική κυριαρχία και εκμετάλλευση.